

DEVĚT LET S HRABĚTEM, KTERÝ HRÁL DIVADLO

BERENIKA ZEMANOVÁ

Do Kabinetu pro studium českého divadla jsem nastoupila začátkem roku 2015 poté, co jsem jako externistka napsala dvě hesla pro Českou divadelní encyklopedii. Třetí heslo mělo tedy být již v úvazku a dodnes si vybavuji, jak mi paní doktorka Ludvová přinesla v kanceláři č. 209 strojopisnou rešerši se záhlavím „Lažanský“ o čtyřech a půl stránkách, že by to mohl být dobrý materiál na heslo. Tím celá devítiletá anabáze započala.

Rešerše pocházela ze souboru pracovních textů Jiřího Hilmery o divadelních podnikatelích, kteří cestovali s menšími společnostmi po německojazyčných oblastech Čech. Hilmera, někdejší vedoucí Divadelního oddělení Národního muzea, byl jedním z prvních, který se německojazyčným ambulantním divadlem zabýval. Informace čerpal téměř výhradně z lokálního periodického tisku. Činil tak ještě postaru, tedy pročítáním starých novin: nám jsou již nápomocné databáze, ve kterých lze díky systému OCR vyhledávat v naskenovaném tisku zadáním klíčových pojmů... Ačkoliv byl text značně torzovitý, Hilmera dokázal zachytit to podstatné: Lažanského jako herce hostujícího na řadě scén v Rakousko-Uhersku, krátkou existenci zámeckého divadla v Chyši, zaznamenal též Leopoldovu politickou kariéru a zaujalo jej, že hrabě opakovaně ztvárňoval titulní roli v Goethově *Faustovi*.

Nedlouho poté jsem zjistila, že v plzeňském oblastním archivu je dochovaná Lažanského osobní pozůstalost. Někdejší šlechtické archivy zahrnují většinou soukromé písemnosti členů rodiny (Rodinný archiv) a hospodářské dokumenty panství (Velkostatek). Pro svou rozsáhlost nebývají uloženy v centrálních oblastních archívech, ale na detašovaných pobočkách. Plzeňský archiv ji má v Klášteře u Nepomuka a já tehdy ráda využila rodinných známých, archivářské rodiny Wasků, a nechala si Leopoldovu pozůstalost přivést do Plzně. Archiválie tak na mě čekaly v kanceláři Karla Wasky, který mi k nim uvařil „turka“ a dal mi vlastní popelníček, abych se mohla lépe soustředit. V dobách předdigitálních bývalo běžné, že si historici nosili archiválie domů (a byli tací, kteří je pak již nevraceli – např. v pozůstalosti Jana Vondráčka v Národním muzeu se ukrývá kvantum cenných materiálů k dějinám českého divadla¹), dovedu si snadno představit, že při jejich studiu i jedli, pili... byla jsem si vědoma, že v mém badatelském životě se tato chvíle již nebude opakovat, a tak jsem si ono zátiší vyfotila: archiválii, z jedné strany ten Karlův supercloumák, z druhé popelník s doutnající cigaretou.² Abych předešla případným uštěpačným otázkám, podotýkám, že jsem nic nepolila ani nepropálila.

Pak už jsem jezdila studovat archiválie přímo do Klášteře u Nepomuka. Zdejší pracoviště archivu je panelák ukrytý v lesích bývalého vojenského prostoru pod Zelenou horou, z nádraží je to pěšky tak půl hodiny; patrně proto je pobočka přezdívaná Nepál. Celé to býval výlet minimálně na jeden den, což bylo obzvlášť překerní poprvé, kdy jsem si s sebou nevzala nic k jídlu: když jsem končila s bádáním, šilhala jsem hlady. Nádražíčko

1 JACKOVÁ, Magdaléna – JAKUBCOVÁ, Alena – LUDVOVÁ, Jitka – TRÁVNÍČKOVÁ, Markéta. 2018. Poklady v pozůstalosti Jana Vondráčka. *Divadelní revue* 29, 2018, č. 2, s. 45–66.

2 Na telefonický dotaz (28. 8. 2024), zda Karlovi nebude vadit, budu-li ho v této souvislosti jmenovat, mi odvětil, že ve spojení archivář – Plzeň – cigareta – turek, by jej stejně každý poznal, nechť tak tedy klidně učiním.

u Nepomuku bylo v pozdním odpolední již pusté a prázdné, přestup z osobního vlaku v Plzni se počítal na minuty a v rychlíku na Prahu chyběl jídelní vůz... Studium archiválií je energeticky velice náročné: vědí to badatelé prvního oddělení Národního archivu na Hradčanské, kde je vedle šatních skříněk umístěna váha a nad ní nápis: „V rámci vědeckého výzkumu prosíme vážené badatelky a badatele, aby se před vstupem do badatelný a při odchodu zvážili a svůj váhový rozdíl způsobený badáním oznámili službě.“ Od té doby jezdím do jakéhokoli archivu se svačinou. Ten plzeňský přestup byl ovšem kvapík i ráno v opačném směru. Jednou mi spoj na Nepomuk ujel a já pak nasupeně seděla v nádražní restauraci a užírala se myšlenkou, že jsem ztratila drahocennou hodinu badání.

Encyklopedické heslo Leopold Lažanský, zredigované Evou Šormovou, jsme na stránkách ČDE publikovali na jaře 2015. Tehdy už jsem věděla, o jak košatý a zajímavý materiál se jedná: konečně jsem měla nosné téma na dizertační práci, a díky kolegyni Denise Štátné i tip na profesorku Milenu Lenderovou z Univerzity Pardubice. Jít za ní na Ústav historických věd bylo jedno z nejlepších rozhodnutí, které jsem během svých letitých vysokoškolských studií učinila. Milena je uznávanou průkopnicí v oboru kulturních dějin „dlouhého“ 19. století se zřetelem na studium všedního dne, gender studies a též na dějiny elit. Tyto přístupy výborně doplnily mé zaměření na divadelní provoz a každodennost, na sociální rozměr divadla, respektive jeho vsazení do dobového kontextu. Milena byla příkladná vedoucí, která své doktorandy dokázala inspirovat, a činila tak navíc s velkým citem, pochopením a grácií. Iniciovala předvánoční obědy svých doktorandek (byly jsme tehdy výhradně ženský kroužek), ale podnikaly se také výlety a společné pobyty, například s Katedrou historie Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem na Hrubou Skálu. Ačkoliv jsem z pochopitelných důvodů zvolila studium distanční, jezdila jsem do Pardubic i na pro mě nepovinné přednášky a semináře (samozřejmě též do místních kaváren a restauračních zařízení), cítila jsem se tam jako doma.

Každý badatel se musí popasovat s archivním materiálem a století devatenácté platí v tomto ohledu za období poměrně náročné. U archiválií, s nimiž jsem pracovala, zřetelně převažovala němčina, v tiskové podobě ve švabachu, kdežto písemnosti rukopisné byly téměř výhradně v obávaném kurentu. V rámci bakalářského studia historie na FF UK jsem absolvovala paleografická cvičení a kurent jsem si tehdy osvojila tak, že jsem si v něm jednu dobu psala deník. Schopnost přečíst starý rukopis se až nápadně podobá znalosti cizího jazyka: pokud není používán, dovednost se postupně vytrácí... I ten deník jsem sama po sobě za nějakou dobu nebyla schopná přečíst, a tak nezbyvalo než se kurent naučit znovu. Mnohdy mi byla při luštění nápomocná paní doktorka Ludvová, a to včetně rady „hlavně neztrácejte trpělivost“, protože „ono se to vyloupne“. Nakonec jsem rozluštila téměř všechno, neuspěla jsem pouze v případě dopisů Leopoldovy matky Rosiny von Wrede, jejíž rukopis připomínal kardiogram: vybavuji si dokonce jedno psaní, kdy kněžně došel dopisní papír a ona neváhala již popsaný list pokryt druhou vrstvou svislého textu (navíc svou korespondenci nedatovala, a tak nebylo možné dopisy kontextualizovat v časových souvislostech). Při luštění korespondence jsem se přitom ani jednou nesetkala s postesknutím adresáta, že psaní nemůže přečíst. A ani mí kolegové na nic takového také nenarazili. Zřejmě jsme již rozmazlení tištěným textem a naše schopnosti číst text psaný rukou jednoduše nedosahují umu předešlých generací. Když Magdaléna Pokorná na jednom semináři zmínila, že pozůstalost významného politika roku 1848 Adolfa Marii Pinkase je prakticky nepoužitelná, protože nikdo nedovede ten jeho příšerný rukopis rozluštit, přestala jsem se Leopoldovou „nečitelnou matinkou“ trápit. Myslím, že vrcholu paleografických schopností jsem dosáhla při pátrání po osudech Laury Kalistové, papírové ředitelky chyšského zámeckého divadla. Tato žena byla později odsouzena za

podvod, a abych pronikla do celého trestně-právního procesu, přepsala jsem její obsáhlý soudní spis. Jiné prepisy mi zase posloužily ve výuce němčiny. Transkribovaný rukopis v knize publikovaného služebního řádu Hraběcího zámeckého divadla jsem překládala postupně jako takový zvláštní domácí úkol: na každou lekci němčiny s mou učitelkou Lucíí Pázlerovou jsem měla připravený překlad jednoho paragrafu a Lucie mi překlad zkontrolovala, popřípadě poradila vhodnější znění.

Někdy na začátku doktorských studií jsem se setkala s kolegou „Lažanskýologem“ Janem Štěpánkem, který tehdy na kunsthistorii dopisoval dizertační práci *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*.³ Prvně jsme se sešli na obědě na terase v Adrii a hned jsme si začali vyměňovat své poznatky. Už tehdy jsme konstatovali, jak příjemné je si o Lažanských zasvěceně poklábovat, též s ohledem na naše partnery, u kterých se tehdy začínaly projevovat první známky únavy z našeho badatelského entuziasmu. Ale dlouho jsme si s Honzou ještě vykali: to se zlomilo až na jedné ze tří společných jízd do Národního památkového ústavu v Krásném Dvoře v Ústí nad Labem, kde jsme procházeli obsáhlou databází naskenovaných fotografií ze svozu ze zámku Chyš. Byli jsme jak malé děti: do té doby jsme znali mnohé příslušníky hraběcí rodiny toliko z písemných pramenů a teď jsme konečně uviděli, jak vypadají! Opodál sedící kurátorku Martu Pavlíkovou jsme při studiu materiálu obšťastňovali výkřiky typu: „Jé, tohle je tetička Lidi /Ludmila!/“, „Konečně vidím tetu Pepi /Josefína!/“ nebo „Ježíš, to je Popy /Prokop/ a vypadá jak veverka!“

První kapitola knihy začíná impresionisticky laděným popisem náměstí v Chyši (příznám vám inspiraci Petrem Čornejem, který takto umně vábí čtenáře hned na začátku svých odborných a zároveň výsostně čtivých knih). Chyši jsem navštívila vícekrát a všechny návštěvy byly díky vstřícnosti současných majitelů zámku, Vladimírovi a Marcelu Lažanským, velmi příjemné. Při druhé návštěvě jsem si potřebovala vyfotit velký portrét Leopolda v expozici (je to olejomalba od Josefa Rolla ve zlatém rámu, v knize hned první obrázek barevné přílohy), pan Vladimír mi půjčil obrovský svazek klíčů a vyslal mě z pivovaru, kde jsme seděli, do zámku. Víte, jaké to je držet v ruce svazek klíčů od zámku? Od zámku, o kterém leccos víte, stejně jako o jeho obyvatelích? Pocit k nezaplacení. A ani moc nevadilo, že se mi onen portrét tehdy nepodařilo nafotit bez odlesků. Zvláště ráda vzpomínám na několikadenní pobyt v Chyši začátkem května 2019, kdy jsme se s mým mužem Petrem ubytovali na privátu hned vedle kostela Jména Panny Marie s výhledem na zámecký park a podnikali výlety do okolí. Jeli jsme se podívat do opuštěného poutního místa Skoky, vylezli na stolovou horu Vladař, kde tehdy kvetla spousta náletových třešní, a vydali se procházkou povodím řeky Střely z Rabštejna do Manětína. Také se nám tehdy podařilo dostat do někdejšího raně barokního karmelitánského kláštera vedle výše zmíněného kostela, který Lažanským od konce 19. století sloužil jako administrativní budova velkostatku. Po znárodnění tu byly byty, zemědělské učiliště a škola v přírodě pro děti z mostecké oblasti. Nyní je budova na prodej a chátrá. Do vnitřních prostor, nad kterými by zaplesal každý příznivec urbex či „abandoned places“, se postupně otiskly všechny prošeďší funkce této budovy: zvláště kontrastně působily papundeklové příčky v ambitu se záchodky a umývárny. Na půdě jsme vyrušili kunu a v hromadách sutě jsme našli střepy z majolikových kamen, ale také písemnosti z administrativy velkostatku z druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století. Pán, u kterého jsme bydleli, nám daroval velkou papírovou bednu, v níž jsme zachráněné písemnosti odvezli. Sebekriticky příznám, že je stále mám doma, nyní již v archivní krabici, kde čekají na odvoz do Kláštera.

3 ŠTĚPÁNEK, Jan. 2018. *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*. Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav pro dějiny umění, 2018.

Do kostela Zvěstování Panny Marie na vrchu Špičák, kde jsou v kryptě pohřbení členové hraběcí rodiny včetně Leopolda, se mi proniknout nepodařilo. Telefonovala jsem faráři, zda by neudělal výjimku a do uzavřeného kostela mě nepustil, ale nepochodila jsem. Prý bych se do hrobky stejně nedostala, protože je nutné z podlahy odvalit kámen, což prý dokáže jen několik chlapů. Oficiální cestou prý nemám šanci, prohlásil nekompromisně. Dostalo se mi ale poněkud překvapivé rady: „Je tam ale takové okénko, z boku kostela... občas se tam spustí místní výrostci. Ale budete to mít na vlastní nebezpečí. Taky na vás místní můžou zavolat policajty.“ Chvilí jsem si sice pohrávala s myšlenkou, že se tam slaním, pak jsem si ale musela přiznat, že nejsem Indiana Jones... Později jsem se dozvěděla o možných důvodech farářovy neochoty: plzeňská diecéze kostel využívá jako skladiště pro zařízení z jiných kostelů. Podle korespondence z pozůstalosti Marie Šulcové, spisovatelky a místní lokálpatriotky, by však mohly být důvody ještě závažnější, totiž, že původní umělecky cenné zařízení kostela z něj bylo předtím vyvezeno, neznámo kam.

Díky Vladimírovi a Marcele Lažanským se mi podařilo spojit se s přímými potomky Leopoldovy nemanželské dcery Zdenky Martinové. Její pravnučka Elfriede Hirschwehr přijela v roce 2010 do Chyše a manželům Lažanskými předala rodinnou kroniku, kterou sepsal její bratranec Erich Frank. Během mého studijního pobytu ve Vídni v září 2016 jsme se spojily a paní Elfí mě pozvala k sobě na oběd, kde jsem se setkala také s Erichem. V následujících letech jsme si s Erichem vyměňovali psaní, maily, volali si, a když byla příležitost, setkávali jsme se buď ve vídeňském Café Schwarzenberg nebo v pražské Slavii. Kavárna Slavia umístěná v někdejší pražském paláci Lažanských hraje v Leopoldově příběhu svou úlohu, proto jsme se tu pro knihu s Erichem vyfotili. S potomky dcery Ilky Volkové, provdané Lobkowiczové, jsem se setkala v září 2022 v Lobkovicích. Její příběh by vydal na další knihu, ale aby bylo možné jej dovyprávět, musela bych mít přístup k Ilčiným osobním dokumentům, které jsou v soukromém držení těchto potomků a jejich příbuzných.

V době, kdy jsem měla téměř přeepsanou osobní korespondenci Leopolda Lažanského a jeho příbuzných, jsem našla i jeho deník. Ten nebyl součástí fondu Rodinný archiv, ale byl poněkud překvapivě vřazen mezi svazky bývalé chyšské zámecké knihovny v Národním muzeu. Po znárodnění někdejšího šlechtického majetku bylo bohužel obvyklé rozparcelovat komplexní pozůstalost šlechtických rodin a rozmístit ji podle typu matérie do různých pamětových institucí: písemnosti do archivů, obrazové materiály včetně fotografií do památkových ústavů, zámecké knihovny do Národního muzea. Leopold si psal deník do vázané knihy, a ta se ocitla spolu s dalšími knižními svazky v terezínském depozitáři Národního muzea. V inventáři v sekci rukopisů byl označen jako „Poldys Tagebuch“. Že se jedná o deník „mého“ Leopolda tedy bylo pravděpodobné, nikoliv však jisté. Knihu jsem v badatelně otevřela právě na své narozeniny a lepší dárek jsem si nemohla přát: tehdy už jsem uzavírala heuristiku a stále mi chyběl osobní pohled hraběte (u korespondence je nutné zohlednit jak nezbytnou míru autostylizace, tak fakt, že psaní dopisů bylo v Leopoldově době a v jeho sociální vrstvě do jisté míry literárním cvičením). Druhý den jsme ovšem s manželem odlétali na dovolenou, a protože jsem byla zvědavá, jak Lažanský reflektoval své často kontroverzní počínání, luštila jsem deník po nocích na hotelovém pokoji z počítačové obrazovky. Následná transkripce více jak třísetstránkové knihy mi zabrala zhruba tři čtvrtě roku. Abych měla pro pozdější psaní lepší přehled o tom, s čím se Lažanský svému deníku svěřoval, označovala jsem si příslušné pasáže odlišnými barvami: to, co mě zaujalo, jsem si vyznačila žlutě, tyrkysová barva byla vyhrazena pro divadelní tematiku, růžová pro hraběcí milostné eskapády,

šedivá pro záznamy o zdravotním stavu včetně stavů psychických (nepřekvapí, že na sebe zaměřený hrabě byl hypochondr), zeleně jsem označila pasáže komentující pisatelovy názory politické. Těch posledních k mému zklamání příliš mnoho nebylo, stejně tak chyběla sebereflexe hraběcích činů. V tomto ohledu byl deník jistým rozčarováním: kýženeho osvětlení vnitřních motivací jsem se nedočkala. Na druhou stranu tento pramen potvrdil mou ústřední tezi spojenou s interpretací osobnosti mého protagonisty, člověka, který neustále hrál nějaké role: a to i sám před sebou.

Byť by měl historik přistupovat k předmětu svého badatelského zájmu „sine ira et studio“, ve skutečnosti je jistá míra zaujetí nezbytná a někdy přerůstá do vztahu vyloženě osobního. I pozitivista Rudolf Urbánek, známý svými minuciózními znalostmi českého pozdního středověku, měl prý natolik v oblíbě husitského kronikáře Vavřínce z Březové, že mu u nedělního oběda vyhrazoval volnou židli, kdyby se „Vavříneček“ přeci jen dostavil na návštěvu... Můj vztah k Lažanskému se v průběhu doby proměňoval. Naznačila jsem to v doslovu knihy, kde jsem popsala prvotní nekritické čtení nadšených recenzí na umělecké výkony pana Neuhoffa (umělecké jméno) v dobovém tisku a z toho plynoucí údiv, jak to, že se Lažanský neproslavil jako divadelní herec. Ze začátku jistě hrálo roli okouzlení novým tématem, zajímavou, dosud neznámou osobností. Jak ale postupně přibývalo poznatků, jevil se hrabě ve stále méně příznivém světle. Navzdory katolické výchově a vysokým nárokům v otázkách cti a zodpovědnosti, které byly mladým aristokratům vštěpovány, se Leopold příliš šlechtě nechoval: ne vždy držel slovo, místy bezostyšně lhal, podplácel divadelní referenty, měl přehlíživý vztah ke svým milenkám a k většině nemanželských dětí a v neposlední řadě byl nacionálním populistou, až bylo někdy obtížné nevnímat paralely s žitou současností... Na druhou stranu je taková kontroverzní osobnost badatelsky velice vděčná. Mohu tedy napsat, že jsem se s Lažanským během těch devíti let opravdu nenudila. Rozporuplné pocity nad jeho počínáním se promítaly do různých pojmenování; hraběte jsem titulovala různě: od přátelského „Poldy“, přejatého z korespondence, přes asi nejhojněji používaného „Lázu“, lehce ironické „pan hrabě“ bylo inspirované cimrmanovským *Němým Bobšem*, až k expresivnímu „exemplární magor“. Autorem tohoto označení je historik Luboš Velek, kterého jsem se mailem dotazovala na Lažanského v souvislosti s působením v mladočeském poslaneckém klubu na říšské radě, a on, byv zrovna na cestách, mi tehdy odpověděl: „Milá kolegyně, až se vrátím, tak se vám na ‚Neuhoffa‘ podívám: byl to exemplární magor.“ Zbytky drobných animozit, kterými jsem se s Leopoldem vyrovnávala, umně odstranila z rukopisu redaktorka Petra Ježková. Myslím, že teď jsme si s hrabětem kvit, což stvrzuji sepsáním tohoto textu. Třeba, Poldy, konečně vejdeš ve známost. Možná ne, jak by sis býval přál, tedy jako slavný herec, ale tak nějak jinak. Anebo je to vlastně jedno jak – hlavně že upoutáš.

Mgr. Berenika Zemanová, Ph.D.
Institut umění – Divadelní ústav
Kabinet pro studium českého divadla
berenika.zemanova@idu.cz

 <https://orcid.org/0000-0001-6403-9113>

Berenika Zemanová vystudovala historii, kulturologii a divadelní vědu. V projektu Česká divadelní encyklopedie (IDU) zodpovídá za hesla německojazyčného divadla. Za dizertační práci, která předcházela knize *Hrabě hraje divadlo. Leopold II. Lažanský z Bukové (1854–1891)*, získala v roce 2023 Cenu Václava Königsmarka.

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.